

Ajatuksia suomen kielen sääntöjen sopimuksenvaraisuudesta

Kahden pelaajan välinen shakkiottelu noudattaa pelille tyypillisiä säännönmukaisuuksia. Jokaiseen nappulaan yhdistyy siirtovaihtoehtoja, siirrot tehdään vuoron perään ja pelin ratkaisee ennalta määrätty konfiguraatio. Säännönmukaisuudet toteuttavat yhteisesti sovittuja, normatiivisia pelisääntöjä. Säännöt voi opiskella ja painaa mieleensä pelin alkeisoppikirjoista. Ne on keksimällä keksitty. Niiden tutkimisessa empiirisen tieteen keinoin ei olisi paljon mieltä. Vaikka shakinpelaajien psykologiaa ja kognitiivisia taitoja on tutkittu runsaasti, kukaan ei ole (tietääkseni) tutkinut shakin sääntöjen psykologiaa.

Niin ikään suomen kielen ilmaisut noudattavat säännönmukaisuuksia. Jokaiseen sanaan tai sanajoukkoon kuuluu ominaisuuksia, jotka määräävät, missä yhteydessä ja miten niitä voidaan käyttää. Asian konkretisoimiseksi seuraavassa esimerkki suomen kielen säännöstä:

- (1) a. Pekka rakastaa *Merjaa*
b. *Ketä* Pekka rakastaa ____?
- (2) a. Pekka ihailee *tutkimusta* tekevää serkkuaan
b. *Mitä Pekka rakastaa ____ tekevää serkkuaan?

Esimerkki (1a–b) osoittaa, miten suomen kielessä muodostetaan kysymyslause. Ky-

syttävä elementti korvataan kysymyssanalla, minkä jälkeen kysymyssana esiintyy lauseen alussa (1a–b). Esimerkissä (2a–b) kysyttävä sana (*tutkimusta*) on niin ikään korvattu kysymyssanalla, joka on kirjoitettu lauseen alkuun (2b). Suomen kielen säännöt estävät tällaisen kysymyslauseen muodostamisen. Olemme paljastaneet suomen kielen kielioppiin kuuluvan säännön.

Onko kysymyslauseen muodostamista säätelevä sääntö konventionaalinen ja normatiivinen samassa mielessä kuin shakin säännöt? Käsitykseni perusteella jotkut suomalaiset kielentutkijat voisivat hyväksyä tällaisen analogian (ks. Itkonen 1978; Määttä 2000). Ennen kuin voimme arvioida tällaisen kysymyssanasäännön sopimuksenvaraisuutta, täytyy tietenkin selvittää, mistä säännöstä oikeastaan on kyse. Yksi hypoteesi on, että lasten vanhemmat tai peruskoulun äidinkielenopettajat opettavat periaatteen seuraavalle sukupolvelle. Näin sääntö välittyy eteenpäin suomalaisessa kielikulttuurissa. Säännön itsensä olemus voitaisiin selvittää yksinkertaisesti kysymällä, mitä sääntöä opettajat tai vanhemmat suomalaisille lapsille ja nuorille opettavat. Tämä johtaa umpikujaan, sillä sääntöä ei ole kirjattu mihinkään oppikirjaan, sillä ei ole nimeä eikä peruskoulussa sen enempää kuin lukiossakaan teetetä tehtäviä, joissa sen käyttöä harjoiteltaisiin. Lasten

vanhemmat eivät selvittä säännön saloja lapsilleen missään vaiheessa.

Suoraavaksi mieleen juolahtaa etsiä sääntöä kielitieteellisistä kirjoista. *Iso suomen kielioppi* (ISK 2004) kelpaa läh-tökohdaksi. Mutta tämäkään kattava teos ei sano mitään siitä, miksi adjektiivilausekkeen sisältä ei voida nostaa kysymys-sanaa lauseen alkuun. ISK toteaa, että kysymyslauseen ”tuntomerkki on lauseen-alkuinen interrogatiivipronomini” (2004: 1588), mutta se ei kerro, millä ehdoilla interrogatiivi voidaan tuoda lauseen alkuun.

Asiaan on ensimmäisen kerran kiin-nitetty kielitieteellistä huomiota 1960-lu-vulla. Tuolloin John Ross kiinnitti väitös-kirjassaan (Ross 1967) huomiota ”saariin”, joista kysymyssana ei voi nousta ulos. Tämä väitöskirja ei kuitenkaan tuo sel-vyyttä siihen, miksi adjektiivilauseke on tällainen saari; sen sijaan väitöskirja pal-jastaa, että on olemassa monia muita-kin rakenteita, joista kysymyssanaa ei voi tuoda ulos. Tällaisia ovat esimerkiksi relatiivilause (**Ketä Pekka on mies, joka ra-kastaa _____?*), alisteinen kysymyslause (**Ketä Pekka pohtii, miksi Merja ei ra-kasta _____?*) tai subjektiargumentti (**Ke-nen se kallis _____ auto meni rikki?*). Kut-sun näitä vakiintuneen käytännön mu-kaan *saarekkeiksi* (engl. *island*). Edel-listen lisäksi on helppoa todentaa mo-nia muitakin saarekkeita, kuten adver-bilausekkeet tai numeraalilausekkeet. Lause (2b) on siten esimerkki laajem-masta ilmiöstä, saarekkeista. Kysymys-sanasäännön takana onkin laajempi saare-kesääntö, mutta sen sisältöä ei ole tähän asti saatu kunnolla ratkaistuksi. Toisin sa-noen kielitieteen asiantuntijat eivät tällä hetkellä tiedä, mikä sääntö kysymyslau-seiden muodostamista rajoittaa (ks. Huh-marniemi 2010). Miten voimme selvittää,

onko kyse normatiivisesta säännöstä, jos edes kielitieteen ammattilaiset eivät pääse yksimielisyyteen siitä, mistä säännöstä on kyse?

Rossin väitöskirjan selailu tuottaa toi-sen havainnon. Myöskään englannin kie-lessä adjektiivilausekkeen sisältä ei voi nostaa kysymyssanaa (**What John loves the _____ eating dog?*). Kun katsoo Ros-sin englannin kielessä todennettuja saa-rekkeita tarkemmin, ei voi olla huomaa-matta, että niistä käytännössä kaikki sää-televät myös suomen kieltä. Myöskään englannin kielessä kysymyssanaa ei voi nostaa relatiivilauseesta (**Who John is a man, who loves _____?*) tai subjektin si-sältä (**What John's little _____ is so cute?*). Vilkaistu saarekkeita käsittelevään tutki-muskirjallisuuteen osoittaa, että samat tai lähes samat saarekesäännöt on otettu käyttöön ilmeisesti aivan kaikissa kielissä.

Yksi mahdollinen selitys tälle on, että esimerkiksi englannin, navajon, japa-nin ja suomen kielillä on yhteinen kan-tamuoto, josta sovittu sääntö on periyty-nyt niihin kaikkiin. Saarekesääntö olisi alun perin otettu käyttöön sosiaalisella sopimuksella kielten yhteisessä kantakie-lessä. Sen jälkeen kaikki puhujat olisivat noudattaneet sääntöä asiaa sen enempää kummeksumatta. Tämän hypoteesin on-gelma on, että tarvittavan kantamuodon oletaminen ei tämänhetkisen tiedon va-lossa kestä kriittistä tarkastelua.

Toinen mahdollinen selitys on, että kyse on sattumasta. Tämä sattumaan nojaava ”nollahypoteesi” tuntuu täysin mahdottomalta. Se olisi sama, kuin että kaikissa kielissä olisi sattumalta otettu käyttöön sana *luu*, kun tarkoitetaan luuta.

Kolmas mahdollisuus on, että kielet ovat olleet kontaktissa toistensa kanssa. Ei kuitenkaan ole olemassa näyttöä siitä, että kielten keskinäiset kontaktit tekisivät

niiden saarekkeista samanlaisia. Lisäksi suomen ja navajon kielellä on täytynyt olla varsin vähän tai ei ollenkaan keskinäisiä kontakteja.

Saarekesääntöä tutkivat kielitieteilijät eivät ole päässeet yksimielisyyteen siitä, mistä säännöstä on kyse. Lapset toisaalta päättelevät säännön nopeasti, saavuttaen siinä täydellisen yksimielisyyden. Jos vain ymmärtäisimme paremmin, miten lapset oppivat säännön, voisimme soveltaa samaa menetelmää kieliaineistoon ja ratkaista ongelman. Tämä vaihtoehto tuntuu houkuttevalta, ja sitä tutkittiin vakavissaan 1900-luvun alkupuolella.

Mutta miksi aikuisten kielitieteilijöiden kognitiiviset kyvyt olisivat niin paljon rajoittuneempia kuin lasten? Onko olemassa mitään näyttöä siitä, että lasten abstrakti päättely, käsitteenmuodostus, muistitoiminnot, pitkäjännitteisyys, keskittymiskyky tai induktiivinen päättely olisi ylivertaista aikuisiin nähden? Lisäksi kielentutkijoilla on sääntöä päätellessään käytössään aikaisempien sukupolvien tutkimusaineisto, teoretisointi ja muu kirjallinen sivistys, mikä toisaalta puuttuu systemaattisesti kieltä oppivalta lapselta. Miten lapset siis päättelevät sellaisen säännön – ja saavuttavat täydellisen yksimielisyyden sen käytöstä –, jota aikuiset eivät useiden sukupolvien työn jälkeen kykene hahmottamaan? Oli miten oli, kukaan ei ole vielä keksinyt sellaista lapsen kognition päättelymekanismeja, joka voisi ”oppia” oikean säännön.

Säännön olemus jää arvoitukseksi. Tiedämme siitä sentään jotakin. Se on (i) universaali, eli samanlaisia saarekkeita on kaikissa kielissä; (ii) niin epätriviaali, ettei sen luonteesta ole päästy yksimielisyyteen; (iii) lähes täysin riippumaton kieltä puhuvien ihmisten kulttuurista tai ärsykkeistä; lisäksi se on (iv) kaikkien

normaalien lasten helposti omaksuttavissa. Nyt kuitenkin näemme, että tällaisia ominaisuuksia on lähes mahdoton selittää olettamalla, että sääntö olisi keksimällä keksitty. Jos se on konventio, niin miten se olisi päätynyt kaikkiin kieliin? Jos se on konventio, niin miksi säännön todellisesta luonteesta ei päästä yksimielisyyteen? Jos se on konventio, niin miksi sääntö on riippumaton ympäröivästä kulttuurista, jossa sosiaaliset konventiot normaalisti syntyvät? Jos se on konventio, niin miten ja miksi kaikki lapset päättelevät sen, toisin kuin aikuiset?

On olemassa toinenkin hypoteesi. Kaikki havainnot voidaan selittää olettamalla, että kysymyslauseita ei säätele normatiivinen, yhteisesti sovittu määräys, vaan jokin aivojen synnynnäinen ominaisuus. Tästä synnynnäisyshypoteesista voidaan selittää ominaisuudet (i–iv) seuraavasti. Sääntö on universaali ja esiintyy kaikissa kielissä, koska kaikkien kielten puhujilla on samanlaiset aivot; säännön luonteesta käydään tieteellistä keskustelua samasta syystä, kuin miksi kaikki aivotutkimus tuottaa tieteellisiä kiistoja; sääntö on lähes täysin riippumaton ympäristöstä, sillä se perustuu aivojen synnynnäisiin neuraalisiin rakenteisiin; sääntö on kaikkien lasten omaksuttavissa, sillä se tulee käyttöön aivojen normaalin kehityksen myötä. Tätä hypoteesia voitaisiin kutsua *biolingvistiseksi hypoteesiksi*. Sen mukaan kysymysanasääntö on luonteeltaan biologinen ja palautuu ihmisaivojen perusrakenteeseen. Jos biolingvistinen hypoteesi on totta, silloin kaikki kielen säännöt eivät olekaan sosiaalisia sopimuksia.

Näkemykseni mukaan biolingvistinen hypoteesi on uskottavin vaihtoehto, kun halutaan selittää ja kuvata saarekkeita. Oman kokemukseni mukaan se

on paras hypoteesi, kun yritetään selittää melkein mitä tahansa minkä tahansa kielen sääntöä. Vastaavasti oletus kieliopin säännöistä sosiaalis-normatiivisina sääntöinä on selvästi väärä ja johtaa kielentutkimuksessa väärille jäljille. Se jättää kieleen liittyvät perimmäiset mysteerit vaille vastausta: miksi samat säännöt toistuvat kielistä toiseen, miksi emme pysty päättämään sääntöjä, miten lapset pääättelevät ne ja miksi säännöt eivät riipu ympäröivästä kulttuurista, kielten sukulaisuudesta tai keskinäisistä kontakteista? Kaiken kaikkiaan ei ole olemassa vakuuttavia todisteita siitä, että kieliopin säännöt olisivat kuin sosiaalis-normatiiviset shakin säännöt. Biolingvistinen hypoteesi sen sijaan kertoo, mistä on kysymys. Osa kielen säännöistä on peräisin aivojen synnynnäisestä rakenteesta.

PAULI BRATTICO
etunimi.j.sukunimi@jyu.fi

Lähteet

- HUHMARNIEMI, SAARA 2010:
A'-movement in Finnish. Edges and islands. Väitöskirjan käsikirjoitus, Helsingin yliopisto.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, ESA 1978: *Grammatical theory and metascience.* Amsterdam: John Benjamins.
- MÄÄTTÄ, URHO 2000: Mistä on pienet säännöt tehty? – *Virittäjä* 104 s. 203–221.
- ROSS, JOHN ROBERT 1967: *Constraints on variables in syntax.* Väitöskirja, MIT. [Julkaistu uudelleen 1986 nimellä *Infinite Syntax!* Norwood, NJ: Ablex Publishing.]